

Izvorni naučni rad
UDK 316.423.3(497.2)

Николай АРЕТОВ (София)

Институт за литература – Българска академия на науките
naretov@bas.bg

ИЗГРАЖДАНЕ И ПРОМЕНИ НА НА ПРЕДСТАВИТЕ ЗА РЕВОЛЮЦИЯ И ВОЙНА: БЪЛГАРСКИЯТ СЛУЧАЙ

Преплетените представи за война и революция са конструирани и непрекъснато еволюират. Статията проследява някои аспекти от този процес в менталностите на българите от 19. и 20. в., като се опитва да ги разглежда в балкански контекст.

За дълъг период от време (1396–1878) отсъствието на „своя“ държава определя първоначалния негативен образ на войната. Войните между Русия и Османската империя пораждаат надежди за независимост сред част от елита. Идеята за революция възниква през 60-те и 70-те години на 19. в. Литературата активно участва в този процес, а Априлското въстание (1876) започва да бъде представяно като „революция“ през последните десетилетия на века. Двете понятия са примесени след Руско-турската война (1877–1878), особено в по-новите ѝ интерпретации.

Новоучреденото Княжество България изпитва постоянна заплаха (реална или въобразена) от османска инвазия, но е въвлечено в конфликт със Сърбия (1885), който поражда изцяло положителни образи на патриотична война. Този образ продължава и след Първата (1912–1913) и Втората (Междусъюзническата) война (1913). Поражението във втората поставя начало на промяна: от нещо „патриотично“ към друго, свързано преди всичко със страдания на обикновените хора. Тази постепенна промяна се задълбочава след Първата световна война (1914–1918). Представите за революция по-рано обикновено свързана с миналото (1876, 1878), също се променя и започва по-категорично да се свързва с бъдещето.

Ключови думи: *война, революция, независимост, менталност, литература*

Преплетените представи за „война“ и „революция“ не са изконни и дадени веднъж за винаги. Те биват изграждани (конструирани) и непрекъснато се променят. Този текст се опитва да проследи в най-общи линии процеса в съзнанието на българите през 19 и началото на 20 в., като се стреми да държи сметка за балканския му контекст. Разграничаването между бунт, въстание, революция и гражданска война в случая остава на втори план.

Продължителното отсъствието на „своя“ държава през 15–19. в. определя изходния негативен, а и относително слаб образ на **войната**. (Важният въпрос как и доколко средновековният човек се идентифицира с държавата, в която живее, и с войните, които тя води, също в случая остава на заден план.) През първите векове на Османския период практически отсъстват повествования за славни военни походи и героични победи. За българите от края на 18. и първата половина на 19. в. войната е преди всичко нещо лошо, тя носи беди и разорения на хората, тя е и нещо чуждо, тъй като българите само частично взимат участие във войните на Османската империя. Българите не участват във военните походи, поне не с оръжие в ръка, не споделят победите ѝ, те са само потърпевши – походите минават през техните села и градове и носят разорение. Същевременно християнското население е ангажирано са с военните доставки, на неговите плещи падат и извънредните военни данъци.

От друга страна, особено през епохата на Танзимата (т.е. след 1839 г.) или на реформите, въвеждането на редовна армия (започнало в края на XVIII в.) и военните доставки могат да бъдат и нещо изгодно, особено за един сравнително тесен кръг от едри търговци, а и за хората, които работят за тях.

Войните закономерно присъстват в учебниците по история и историографските трудове от момента на тяхната поява, която за България се свързва с ръкописната „История славянобългарска“ (1762) на монаха Паисий Хилендарски. В нея наистина може да се открие някакъв героичният образ на войната, който по отношение на Средновековието се запазва и до днес. (Вж. Даскалов 2018) Но и тук като че ли доминира един негативен образ, войната е видяна преди всичко като чуждо (византийско) нашествие, носещо беди и разорение. С Паисий като че ли започва и разслоението между народните (фолклорните, традиционните) представите и идеологически натоварените идеи на започващите да се очертават елити.

Руско-турските войни от 18. и 19. в., които достигат и до Балканите, също носят беди и разорение, но този техен образ трудно се

открива днес. От друга страна, те пораждат и известни надежди сред елита (не толкова сред широките слоеве) за „освобождение“ (терминът е изкован сравнително късно и се използва от една тясна прослойка от населението). Подобна роля играят въстанията в Сърбия (1804, 1815) и особено Гръцката война за независимост (1821) и въстанието в Крит (1866–1869). Български доброволци участват и във войните, и в борбите за отделяне на гърците от империята, като образа на тези хора, несъмнено положителен, присъства предимно в историографски изследвания, но мотивите и представите им за собствената им идентичност често са разглеждани доста повърхностно.

Доста скромно е присъствието на войните и революцията в прозаичните творби от времето преди Освобождението. Съвременни военни действия са споменати още в „Житие и страдания“ на Софроний Врачански, но авторът вижда в тях преди всичко бедствието.

В лето 1768 начена са войска-баталия турчина сас московеца. Ами какво да скажем? Като повлекоха ония лютии и свирепии агарене, какво ли зло не сториха по християни – що им на ум не прииде, това не сториха. Колико человеци избиша!

В лето 1775 победи московеца турците и премина Дунаву и узе на майсере Шумен, що беше везиря Мнююсуноолу сас ордията турецкая.

По това начена турчина войска-баталия – и сас московеца, и сас немеца (Софроний, 1989).

Наред с войните, Софроний споменава, дори по-подробно, и размириците, видени по сходен начин:

И аз попитах: „Какво е това смущение къмто Враца?“, „А они ми рекоша, како има Пазванджиоолу крамола сас Генч ага и сас Хамамджиоолу, що ги и изгонил из Видин. И они собрали няколко войска, турци и арнаути, да са бият сас Пазванджия (Софроний, 1989).

Малко парадоксално, „Житие и страдания“ документираща една близка до народната представа за войните, докато авторът му действа като водещият идеолог след българите от това време. Практически по същото време, когато пише забележителното си житие, Софроний влиза в разгърната дипломатическа кореспонденция с управляващите кръгове в Русия (първи подобен опит в новата история на България) и действа по по-различен начин, като ясно разграничава воюващите страни и недвусмислено заявява идеята си за по-тясно обвързване на българите със северната империя.

Представянето на съвременни войни практически отсъства в „новата“ предосвобожденска белетристика и драматургия. Сюжетите на отделни творби, представящи подобни събития, са свързани със

средновековното царство България и на първо място – със завладяването му от османците (трилогията на Л. Каравелов „Отмъщение“, „После отмъщението“ и „Тука му е края“ (1873–1874).

Представата за „революция“ започва да се гради от част от революционния елит, главно руски възпитаници, през 60-те и 70-те години на XIX в. Този процес, който литературата и литераторите взима сериозно участие, впрочем е ако не надценен, то несъмнено изведен на преден план от изследователите. Още през 40-те и 50-те години са написани първите стихотворения, които носят „военни“ заглавия, но отправят по-скоро към революционни / бунтовнически действия: „Ей, войници, песен да запеем“ (Топалов, 1980: 155–156.) от Н. Геров, „Постъп (марш) българский“ (Раковски, 1983: 410 и 560–561) от Г. Раковски. Към тях могат да се прибавят и някои други стихотворения от това време, които не носят толкова откровено военни заглавия, като „Готовността на юнаците“ на Стефан Изворски или като „Български воин“ (Топалов, 1980: 197–198) на Константин Петкович. Те не са много, остават непубликувани, само някои от тях (стихотворението на Петкович) излизат в Русия. Под псевдоним и в българско издание, излизашо в Румъния, е публикувана „Песен на българския войник“ (1868) от Д. Войников (Вж. Топалов, 1980: 395–396). Очевидно всички те трудно биха могли да окажат особено влияние върху значима част от и без това малката по това време читателска публика. Сравнително по-популярни са също непубликуваните от автора бунтовни стихове на Д. Чинтулов („Стани, стани, юнак балкански“, „Вятър ечи, балкан стене“), а в някаква степен и сходните непубликувани стихове на П. Р. Славейков.

Популярно, но разпространявано главно устно, като песен, е стихотворението на Стефан Самболов „Марш“ („Не щеме ний богатства“, 1877). Публикувани са революционните стихотворения на Хр. Ботев, които са били познати главно на емигрантите Румъния. Директните изображения на бунта обаче са редки са редки в тези стихове, повече внимание е отделено на смъртта на героя.

Промяната настъпва около средата на 19 в. В литературата и публицистиката постепенно се налага лансираната първо от Г. Раковски представа, че хайдутите са борци за свобода и в този смисъл – предходници на революцията. Оттук тръгва и преосмислянето в националистически дух на фолклорни текстове, едно широко разпространено не само на Балканите явление.

По-късно Априлското въстание (1876) бива представяно като „революция“, първоначално в мемоарите на участниците в него (З. Стоянов, Н. Обретенов и др.). Но и до днес въстанието излъчва образи

по-скоро на жертвите и мъченията, отколкото на героизма. Жестокостите при потушаването му продължава да се възприемат като основен елемент от националната идентичност и всеки опит за тяхното преосмисляне поражда остри реакции.

Промяната на отношението към войните и въстанията не е всеобща и единодушна. „Идеологът на нацията“, както Инна Пелева нарича Ив. Вазов, свидетелства и за един друг тип възприемане на подобни събития, като може да се разсъждава по въпроса дали става дума за реални настроения в предосвободенското общество, или пренос на идеи от времето на написването на творбите. Така или иначе, в романа „Под игото“ (1888–1889, 1894; гл. 8, „У Чорбаджи Йордана и др.) по повод въстанието в Херцеговина (започнало през 1875) и подвизите на войводата Мичо Любibrатич (у Вазов Любобратич), който „сече зелките“, се откриват следните любопитни реплики.

Генко Гинкин, който четеше редовно вестник „Право“ и беше в течението на политиката, зина да отговори, но каква Гинка го устрели с поглед и отговори тя:

– Войвода на херцеговците, бабо Доне. Хе, да имаме един Любобратич, аз му ставам байрактарка. Па ще ходим да сечем зелките.

– Хе, да имаше Любобратич, то друга работа тогава. И аз минавам под неговата команда – каза Хаджи Смион.

Юрдан ги изгледа строго:

– Такива работи, Гино, и на шега не бива да се приказват. Хаджи, ти приказваш на дъжд и на лапавица (Вазов, 1974–1979).

В случая въстанието е нещо симпатично и безопасно, което се наблюдава от разстояние, затова за него може да се говори лековато и шеговито. По подобен начин, малко по-късно други Вазови герои коментират Англо-бурската война (1880–1881) в комедията „Вестникар ли?“ (1900). Тази представа може да се разглежда като синтез между идеологията и популярните представи. Идеологията е смекчена от тях, а популярните представи са отстъпили от мрачния си травматичен вариант. Подобни шеговити модификации имат значителен потенциал за развитие.

След Руско-турската освободителна война (1877–1878) двете понятия – война и революция – биват смесени (особено в по-късните интерпретации) и постепенно, съвсем не веднага, започва изграждането на позитивното отношение към националната революция и Руско-турската освободителна война. Централно място в този процес несъмнено играе Иван Вазов, който не е участник в борбите, но написва най-популярните и днес стихотворения за тях, обединени в цикъла „Епопея на забравените“

(1881–1884). И разбира се, романът „Под игото“, който днес може и да не е много четен, но се радва на много висок престиж и през 2009 година печели първо място в „Голямото четене“ (класация на най-любимите и четени книги на българите).

В христоматийното стихотворение „Опълченците на Шипка“ е въведена и батална сцена, която и до днес се знае наизуст от грамотните българи:

Три деня младите дружини
как прохода бранят. Горските долини
трепетно повтарят на боя ревът.
Пристъпи ужасни! Дванайсетий път
гъсти орди лазят по урвата дива
и тела я стелят, и кръв я залива.
Бури подир бури! Рояк след рояк!
Сюлейман безумний сочи върха пак
и вика: „Търчете! Тамо са раите!“
И ордите тръгват с викове сърдити,
и „Аллах!“ гръмовно въздуха разпра.
Върхът отговаря с други вик: ура!
И с нов дъжд куршуми, камъни и дървье;
дружините наши, оплискани с кръви,
пушкат и отблъскват, без сигнал, без ред,
всякой гледа само да бъде напред
и гърди геройски на смърт да изложи,
и един враг повеч мъртъв да положи.
Пушката екнат. Турците ревът,
Насипи налитат и падат, и мрат; –
Идат като тигри, бягат като овци
и пак се зарвещат; българи, орловци
кат лъвове тичат по страшний редут,
не сещат ни жега, ни жажда, ни труд.
Щурмът е отчаен, отпорът е лют.
Три дни веч се бият, но помощ не иде,
от никъде взорът надежда не види
и братските орли не фърчат към тях.
Нищо. Те ще паднат, но честно, без страх –
кат шъпа спартанци под сганта на Ксеркса.
Талазите идат; всички нащрек са!
Последният напън вече е настал.

Тогава Столетов, нашия генерал,
ревна гороломно: „Млади опълченци,
венчайте България с лаврови венци!
на вашата сила царят повери
прохода, войната и себе дори!“
При тез думи силни дружините горди
очакват геройски душманските орди
бесни и шумещи! О, геройски час!
Вълните намират канари тогаз,
патроните липсват, но волите траят,
щикът се пречупва – гърдите остават
и сладката радост до крак да измрът
пред цяла вселена, на тоз славен рът,
с една смърт юнашка и с една победа.
„България цяла сега нази гледа,
тоя връх висок е: тя ще ни съзре,
ако би бегали: да мрем по-добре!“
Няма веч оръжъе! Има хекатомба!
Всяко дърво меч е, всякой камък – бомба,
всяко нещо – удар, всяка душа – плам.
Камъне и дървье изчезнаха там.
„Грабайте телата!“ някой си изкряска
и трупове мъртви фръкнаха завчаска
кат демони черни над черний рояк,
катурят, струпалят като живи пак!
И турците тръпнат, друг път не видели
ведно да се бият живи и умрели,
и въздуха цепят със демонский вик.
Боят се обръща на смърт и на щик,
героите наши като скали твърди
желязото срещат с железни си гърди
и фърлят се с песни в свирепата сеч,
като виждат харно, че умират веч...
Но вълни по-нови от орди дивашки
гълтат, потопяват орляка юнашки...
Йоще миг – ще падне заветният хълм.
Изведнъж Радецки пристигна със гръм.
(Вазов, 1974–1979)

Всяка модерна държава разполага с институции и механизми, които се стремят да изградят една общоприета представа за нацията и нейното минало, за войните, героите, враговете и борбите с тях. По правило основните подобни институции – армията, образователната система – биват учредени сравнително бързо, но изковаването на идеологията, която те разпространяват, предполага малко повече време. Допълнително време е необходимо тази идеология да достигне до хората, да им въздейства. И това важи в пълна сила за българския случай. Изграждането и популяризирането на култа към участниците в национално-освободителните борби (включително Васил Левски и Христо Ботев) не е еднократен акт, осъществен в деня след подписването на Берлинския договор, е процес, който продължава години, дори десетилетия.

Учредяването на новата българска държава е посрещнато с възторг от патриотично настроените среди. Към този възторг обаче се добавя и живото и днес чувство за несправедливост, за ошетеност от решенията на Берлинския конгрес (1878), който оставя под османска зависимост значителна част от хората с българско национално съзнание. Тази травма по-късно се засилва от сходното отношение към Ньойския мирен договор (1919), маркиращ края на Първата световна война. Линията на самовиктимизация, свързана с немалко събития и процеси в историята на българите, е трайна, а в известен смисъл – и доминираща в литературата, мисленето и националната митология. Българите са склонни за мислят за себе си като жертви на османското нашествие, на ислямизацията, на несправедливите мирни договори от Берлин и Ньой, а в по-ново време и в по-малка степен – и на съветската доминация след Втората световна война. Това се вижда не само в публицистиката и историографията, но и в литературата, и то дава отражение върху образите на войната през целия XX в., както и върху отношението към Другия, често допълнено с недоверие и подозрителност, а и със склонност към възприемане на различни варианти на митовете за Голямата конспирация.

От друго страна, популярните представи включват и едно шеговито, пародийно отношение към идеологията и нейните ценности; това отношение обаче, като че ли не подрива особено забележимо официалния вариант на националната митология.

Следващото значимо събитие в българската история, което може да бъде разглеждано и като своеобразна революция, е Съединението на България с васалната на османците Източна Румелия (1855). То е подготвено и придружено от огромен брой вестникарски и други текстове, но, малко парадоксално, присъствието му в литературата е сравнително

скромно и остава извън литературния канон, може би защото е извършено против волята на Русия, която има много силно влияние върху новата държава и нагласите на нейните граждани. Съединението присъства в романа на Ив. Вазов „Нова земя“ (1896), приеман не съвсем справедливо от критиката като несполучливо продължение на каноничния роман „Под игото“, и в мемоарни текстове, сред които изпъква очерка „Чардафон Велики“ (1887) на З. Стоянов, една доста субективна и тенденциозна творба която и днес трудно достига до читателите и не се нарежда до каноничните му „Записки по българските въстания“. Струва си да се отбележи, че творбите за Съединението на двамата канонични автори с най-значим принос за изграждането на образа на предишното революционно десетилетие, не се радват на същата възторжена оценка.

Новоучреденото княжество България съществува под постоянната заплаха (реална или въобразена) от османска агресия, но веднага след Съединението е въввлечено във война със Сърбия (1885), която изгражда един изцяло положителен образ на патриотичната война, в която българите сами, без чужда помощ разгромяват противниците си. И тук основната фигура е Вазов, който много бързо публикува стихосбирката „Сливница“ (1885), в което е включено и до днес популярното и използвано стихотворение „Новото гробище над Сливница“. И до днес Съединението и Сръбско българската война са виждани като връх в новата българска история и като едни от малкото събития, в които българите съумяват успешно да се противопоставят не само на съседите, но и на Великите сили. Донякъде в сянка остава следващото подобно събитие – обявяването на независимостта на царство България (1908), дотогава трибутарно (Tributary) княжество. То се осъществява с манифест на княз Фердинанд и на следващата година е признато от Великите сили.

По това време тази война, а и революционното движение от края на 60-те и 70-те години се превръщат и в удобна форма на патриотичната графомания, един от най-продуктивните драмописци и въобще автори от това време – Тодор Хаджистанчев например успява да публикува няколко книжки, включително и пиеса за войната непосредствено след нейния край. (Хаджистанчев, 1886. За него вж. Аретов, 1989: 41–51.) Графоманията и халтурата по теми, свързани с националната революция и войните, разбира се са явление, разпространено по целия свят.

Представата за революция се модифицира и допълва с образите на борбите за Македония, представяни изцяло положително в литературата и публицистиката, като другите участниците в тях (гърци, сърби, турци) представят огледално преобърнати образи на същите събития, което води до незагълхнали и днес полемики за това на чия страна е

правото. Същото важи и за представянето на Балканските войни. Всяка от страните е склонна да героизира откровено терористични актове на „своите“. Връзката с предосвобожденската съпротива срещу османците е подчертавана от различни гледни точки. Същевременно обществото и културата са променени чувствително и тези аналогии се нуждаят от множество уговорки. В български контекст борбите в Македония от края на 19 и началото на 20 в. пораждат, наред с халтурата и патриотарството, разбира се, множество творби, които не просто попадат в канона на българската литература, но и се радват на заслужена популярност – стихотворния цикъл „Хайдушки песни“ (1903) и документалното повествование „Хайдушки копнения“ (1909) на П. К. Яворов, романът „Роби“ (1929–1930) на Антон Страшимиров, да спомена само два от безспорните примери.

Положителният образ на войната се запазва през Първата (1912–1913) и Втората балканска война (1913), наричана в България „Междусъюзническа“. Водещата фигура сега, наред с Вазов е по-младият поет Кирил Христов (1875–1944), който по-късно тръгва по други пътища, но по време на войните пише разпалени патриотични стихове. К. Христов действително е настроен войнствено и враждебно към врага. стихосбирките „Към Цариград“, 1912; „На нож! Нови песни и стихотворения“, 1913; „Победни песни“, 1916). Вазов поставя акцент върху героизма и стоицизма на обикновения войник („Само ти, солдадино чудесни“ 1885, „Паметник на българската мощ“ 1913 и др.), а, по думата на изследователите, „Към края на Първата световна война лириката му изразява умора от ужасите на войната, жаждата на човечеството за мир.“ (РБЛ, 47)

Интересна е еволюцията във възприемането двамата поети. Повечето съвременници възприемат възторжено военните стихове на Вазов и К. Христов, по-късно, особено след Втората световна война, те са обявени за шовинистични (което има основания при К. Христов) и авторите им са критикувани от литературните историци. След падането на Берлинската стена настъпва обратния процес, поне по отношение на Вазов – военните му стихове са обявени за доскоро неиздавани (което не е съвсем точно) и биват публикувани отново от патриотично настроени издатели.

Вазов (както и невръстният по това време К. Христов) не е пряк участник във войната, както и в революционното движение. И това поражда известни критически подмятания на съвременници, особено сред по-ляво настроените. Преките участници във войните са други, те създават и други творби. Сред доброволците е младият писател Антон

Страшимиров (1872–1937), който по-късно публикува романа хроника „Вихър. С шопите към Цариград“ (1936) и други интересни текстове.

Двама значителни поети загиват на фронта – Димчо Дебелянов (1887–1916) и Стамен Панчев (1879–1913). По това време младият Дебелянов още няма стихосбирка (приятелите му я издават след смъртта му), но е фигура в литературната бохема. На войната са посветени последните му стихове – елегични, хуманни, далеч от казионния патриотизъм – „Един убит“, „Прииждат, връщат се“ и др.

И как е странно в грохота на тоя вихър лих,
където всички са един и всеки все пак – сам,
да си припомниш, да пришъпнеш някой плачещ стих
из кратките елегии на Francis Jammes.

22 февруари 1916 г. Към Солун (Дебелянов, 1970)

Случаят със Стамен Панчев е по-различен. Той е скромен провинциален учител, който си извоюва място в българската литература преди всичко с предсмъртното си стихотворение „Сине мой“.

Сине мой, надежда скъпа моя,
радост в грижи, грижа в радостта,
може би последен ден е тоя,
в който те милува твой баща.
Аз отивам, за да се не върна,
дълг отечествен зове ме в бой,
може би не ще те веч прегърна,
теб не ще продумам, сине мой!
(Панчев, 2004)

Поражението на бойното поле допълнително стимулира нова промяна на представата за войната от нещо „патриотично“ към нещо, което носи злини на хората. Тази промяна, която се извършва постепенно, е катализирана от Първата световна война (1914–1918), която проблематизира предишния образ за част от българите.

Наред с утвърдените автори и младите, които по-късно ще влязат в канона, войните привличат и друг тип автори, които се радват на огромна моментна популярност, но и на негативно отношение на критиката, а по-късно биват (полу)забравени. Характерен подобен пример представлява творчеството на Любомир Бобевски (1878–1960), автор на текста на

изключително популярната песен „Съюзници – разбойници“ и други патриотични текстове, свързани с войните

Представата за „революция“, която е отнасяна по-скоро към миналото (1876, 1878), се променя. На преден план излизат борбите в Македония, с които са свързани и за които пишат много от значителните български поети и писатели от различни поколения, от Вазов и неговият приятел Константин Величков (1855–1909) през споменатите К. Христов и А. Страшимиров до голямата фигура в българската поезия Пейо Яворов (1878–1914). И те, и днешните им изследователи държат да подчертаят връзката си с революционното движение от 70-те години на XIX в. Специално внимание е отделяно на начина, по който Яворов следва примера на Христо Ботев (1848–1876) както в четническите си действия, така и в поезията си.

По-късно, през 20-те години и след това представата за революцията се свързва с очакването за бъдещето в някои левичарски умове.

Заклучение

Представите за войната и революцията в българската литература претърпяват сложна еволюция през 19 и 20 в. Тя може да бъде резюмирана по следния начин. В началото войната е нещо чуждо и лошо, а революцията практически отсъства. Постепенно подготвени в чужбина идеолози изграждат положителен образ на революцията и подобни на нея явления (бунт, въстания, борба за национална независимост и социална справедливост и пр.). Образът на войната, стъпил върху историята, постепенно се променя и придобива положителни черти, които са най-силни през периода от Освобождението на България до края на Първата световна война. В началото на 20 в. се очертава отново негативния образ на войната като нещо антихуманно. Негативният образ на революцията възниква по-късно и, поне за литературата, остава маргинален през целия 20 век, а и след това.

Войните и революциите са много подходящо средство за достигане до най-широка публика и печелене на популярност. След това отношението към авторите тръгва в различни посоки. Някои директно влизат в канона, други биват отхвърлени от критиката (преди и след 1944 г.) като шовинистични. Понякога подобно отхвърляне може да създаде друг тип популярност – неофициална, непрестижна, но реална. Да се предвиди, изгради или разруши популярността на един автор или на един текст само привидно изглежда проста задача. „И не само в литературата.

Успоредно с високата, натоварена с идеология и с популярните мрачни и травматични образи, съществува и една трета, пародийна и

весела разновидност, която в някаква степен ги отхвърля. В българския случай тя до голяма степен остава в сферата на неканоничния фолклор, но другаде може да се промъкне и в престижната литература, както става, да кажем, с „Приключенията на добрия войник Швейк през Световната война“ (1921–1923) на Ярослав Хашек, „Параграф 22“ (1961) на Джоузеф Хелър или „Животът и необикновените приключения на войника Иван Чонкин“ (1969–1975) Владимир Войнович.

Литература

- Аретов, Н. (1989). Тодор х. Станчев. – *Литературна история*, № 18, с. 41–51.
- Вазов, Ив. (1974–1979). *Събрани съчинения*. Т. 1–22. София: Български писател.
- Даскалов, Р. (2018). *Големите разкази за Българското средновековие*. София: Рива.
- Дебелянов, Д. (1970). *Съчинения*. Т. 1–2. София: Български писател.
- Панчев, Ст. (2004). *Сине мой. Стихотворения. Писма. Статии*. София.
- Раковски, Г. (1983). *Съчинения*. Т. 1. София: Български писател.
- Софроний Врачански. (1989). *Съчинения в 2 т.* София: Български писател, Т. 1.
- Стоянов, З. (1965). *Съчинения*. Т. 1–3. София: Български писател.
- Страшимиров, Ант. (1962–1963). *Съчинения*. Т. 1–7. София: Български писател.
- Тодоров, В. (2000). „Знам ги аз тях!“ *Сърбия и сърбите в българската литература*. София: Гражданско сдружение Критика.
- Топалов, К. (1980). (съст.) *Българска възрожденска поезия*. София: Български писател.
- Хаджистанчев, Т. (1886). *Милан – сръбският крал*. Позорищна игра в едно действие. Русе.
- Христов, К. (1966–1968). *Съчинения*. Т. 1–5, София: Български писател.
- Яворов, П. (1977–1979). *Събрани съчинения*. Т. 1–5. София: Български писател.

Николай АРЕТОВ

**FORGING AND SHIFTING OF THE NOTIONS OF
REVOLUTION AND WAR: BULGARIAN CASE**

Entangled notions of war and revolution are not something primordial and solid. They are constructed and always in change. The paper traces some aspects of these processes in the mentality of 19th and early 20th century Bulgarians, trying to bear in mind their Balkan context.

The lack of „own“ state for a long period of time (1396–1878) determined the initial negative image of the war. The wars between Russia and Ottoman Empire generated also some hopes for independence among some parts of the elite. The idea of revolution emerged in the 1860s and 1870s. Literature took a serious part in this process, and April uprising (1876) began to be represented as „revolution“ in the last decades of the 19th century. The two notions were mixed after the Russo-Turkish so-called „Liberating“ War (1877–78), especially in later interpretations.

Newly established Principality of Bulgaria was in constant threat (real or imagined) of Ottoman invasion but was drag into war with Serbia (1885) which created the fully positive image of a patriotic war. This image persisted during the First (1912–1913) and Second (1913) Balkan. The defeat started the shift of the image: from something „patriotical“ to something that brings suffering to ordinary people. This was a gradual change that was catalyzed by the First World War (1914–18) that problematized the previous image. The notion of the revolution that was associated only with the past (1876, 1878), also shifted and was now associated also with the future in some leftist minds.

Keywords: *revolution, war, independence, mentality, literature*